20

Journal Homepage: http://journal.richt.ir/mbp/
P. ISSN: 2645-5048 & E. ISSN: 2645-5706
Motaleat-eBastanshenasi-eParseh(MBP) || Summer 2022 || No. 20 || Vol. 6 ||

The Causes of Incorrect Restoration in the Written Inscription of Buildings of the Islamic Period of Iran based on the Theory of Foundation Data

Shishehbori, T.[1]; Ahmadi, H.[2]; Salehikakhki, A.[3]

Type of Article: **Research**
Pp: 327-343
Received: 2021/01/28; Accepted: 2021/09/21
https://dx.doi.org/10.66224/PJAS.6.20.327

Abstract

Inscriptions in the decorations of building of the Islamic period have been noticed by artists since the early Islamic centuries. Overtime, inscriptions are damaged by various factors and need to be restored. Considering that every year in the country, a large amount of restoration operations are carried out on damaged historical monuments, including inscriptions. It was seen through the investigation that in most cases the restorations are tasteful and sometimes incorrect. In order to find the most important causes of incorrect restoration in written inscriptions, the qualitative method was used, and the grounded theory method was used to analyze the data. This research is practical in terms of purpose. The data was collected through field observations and interviews with 12 people related to the restoration of inscriptions and by purposeful sampling, and the data continued until theoretical saturation was reached. The results of the research showed that in addition to the lack of criteria that agree with the theoretical foundations of restorations, due to the prominence of the calligraphy and category, factors such as self-centered empiricism, the variety of viewpoints, knowledge and awareness of the traditional master craftsman and the rules of restoration and the lack of the artistic perspective of the traditional master craftsman. For various reasons, inscriptions have led to incorrect restorations, and of course, the lack of training courses by the institutions in charge of restoration has also been involved. Also, the variety of approaches in the restoration of inscriptions and lack of attention to the rules governing the art of inscriptions are considered as the most important consequences of the restoration of inscriptions.

Keywords: Written Inscription, Incorrect Restoration, Foundation Data Theory, Architecture of The Islamic Period of Iran.

1. Ph.D. Student of Restoration of Cultural and Historical Objects, Faculty of Conservation and Restoration, Isfahan Art University, Isfahan, Iran.
2. Associate Professor of the Department of Preservation and Restoration of Historical Monuments, School of Preservation and Restoration, Isfahan University of Arts, Isfahan, Iran (Corresponding Author).
Email: h.ahmadi@aui.ac.ir
3. Associate Professor, Department of Archaeology, Faculty of Conservation and Restoration, Isfahan University of Arts, Isfahan, Iran.

***Motaleat-e Bastanshenasi-e Parseh* (MBP)**

Parseh Journal of Archaeological Studies
Journal of Archeology Department of Archeology Research Institute, Cultural Heritage and Tourism Research Institute (RICHT), Tehran, Iran

Publisher: *Cultural Heritage and Tourism Research Institute (RICHT).*
Copyright©2022, The Authors. This open-access article is published under the terms of the ***Creative Commons****.*

Citations: Shishehbori, T.; Ahmadi, H. & Salehikakhki, A., (2022). "The Causes of Incorrect Restoration in the Written Inscription of Buildings of the Islamic Period of Iran based on the Theory of Foundation Data". *Parseh J Archaeol Stud*, 6 (20): 327-343. (https://dx.doi.org/10.66224/PJAS.6.20.327).
Homepage of this Article: http://journal.richt.ir/mbp/article-1-514-en.html

Introduction

With the beginning of the Islamic era and the restoration of human and animal depictions, the use of inscriptions with religious, literary and historical themes reached its peak with various calligraphy methods and styles. This enduring art that is inscription is still performed by artists to this day. Inscription like other historical works, suffer from various physical, chemical, biological and human damages, and from various perspectives of value, aesthetics, originality, legibility, unity and integrity they suffer serious damage. Therefore, despite the important characteristics mentioned about this category of written works, the need to pay attention to this category of work is revealed in restoration operations. The importance of paying attention to the issue among other valuable historical and cultural work is important in the sense that there is a lake of criteria in accordance with the theoretical foundations of restoration, for the restoration of areas lacking in this category of valuable written works. Although in most cases, the restoration of this category of works is often done under the supervision of restoration experts, the approach and methods of doing the work in different examples are not subject to scientific principles and are mostly tasteful and sometimes incorrect and without regard to the ruling principles, they are restored on the art of calligraphy and inscriptions and it has caused distortion and sometimes loss of the of the inscription, its values and message.

According to examples of the restoration of written inscriptions ,when the restoration of a written inscription is done incorrectly , in fact, readability , integrity and beauty (Beauty is in harmony , balance, proportion , even beauty in observing the rules and recognizing the values and materials have been used (Qutbi, 1352, 31) the inscription is distorted and the audience , when viewing an inscription that has been incorrectly restored , gets the visual pleasure of seeing the harmony and connection between the words in an inscription will bs deprived. In fact, carrying out the restoration operation should reduce the inconsistency caused by the lack of space and help to read the work better.

Method Research

The upcoming research is applied research in terms of its purpose, because the researcher seek to obtain information that can be used in practical situations or solve a problems by means of them and obtain a solution to a problem. This research is a qualitative research in terms of method and in terms of data collection, it is based on field studies, interviews, observation and collection of documents and texts within the framework of the grounded theory method. The interview was conducted with the purposeful sampling method and until the theoretical saturation was reached 12 people were interviewed

among the restoration experts, inscription artists and master traditional craftsmen. Grounded theory and systematic coding were used to analyze the interviews.

Research Background

Although restoration of inscriptions has always been one of the concerns of restorers, it seems that a comprehensive, coherent and effective study has not been done in this field. For example, the following can be mentioned: the Scientifics specialized and professional restoration community has not restoration of inscriptions of mosaic tiles in Iran (Soleimani et al., 2014), researchers have criticized the methods of restoration of mosaic tiles but there is no mention of the causes of its correct restoration. Also, sources such as Quchani (1365: 51), Bler (1394: 30) and Qader (1391: 86 &103) mention the non-original restorations of the reason for that has not been discussed. By checking the databases related to non-Persian theses, unfortunately, no example similar to the subject of this research was found. In line with above investigations, Persian sources were also carefully checked.

Conclusion

Inscriptions are one of the most important and valuable works of the Islamic period and they are a living document from different perspectives such as historical, artistic etc. Restoration of inscription has always been one of the concerns of restorers. But the results of the interview and data showed that the main factor in the variety of approaches in the restoration of inscriptions and the lack of attention to the rules and regulations of inscriptions in the process of restoration operations is self-centered empiricism. Among the traditional craftsmen and even the scribes who are somehow related to the restoration process of the inscriptions, ignorance of the restoration rules or even ignorance of the different aspects of the inscriptions can be seen. Also, looking at the conducted interviews, it can be pointed out that the role of the custodian institutions in relation to the restoration of inscription is weak, unfortunately, in this field , training courses are not held for the inscription writers and traditional masters, and it seems that by holding training courses and obliging inscription writers and traditional masters to participate in these classes, recognizing the values of the works and observing various aspects in the matter of restoration are institutionalized. Even though in most cases, restoration operations are carried out under the supervision of restoration experts unfortunately, due to the lake of standards in the restoration of inscriptions shortage areas, diversity of approaches in the restoration of inscriptions and even incorrect restorations can be seen, also, it seems that one of the challenges in the field of protection and restoration of written inscriptions is the theoretical issues related.

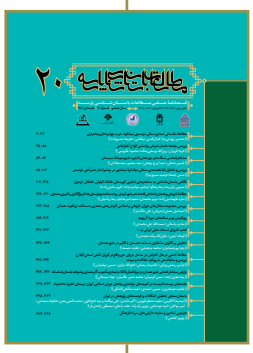
To the restoration of this category of valuable written works: because the theoretical reliance of the theoretical discussions of conservation and restoration is often focused on Western theorists and their studies and theories, which have been explained from the viewpoint of a group of researchers and following the statements of summits, charters and such. Especially, when these theoretical rules are put forward in a general way and without considering the spatial, temporal and cultural background, they usually face constructions. In order to correct and solve these problems, attention should be paid to the local knowledge, which can be a way forward in view of the existing knowledge in the field of Iranian architecture and the rules governing the art of inscriptions, and in order to add new concepts and foundations to the field of conservation knowledge and restoration can be considered.

نشانی پایگاه نشریه: http://journal.richt.ir/mbp
P. ISSN: 2645-5048 & E. ISSN: 2645-5706
فصلنامهٔ علمی مطالعات باستان‌شناسی پارسه || شمارهٔ ۲۰ || سال ششم || تابستان ۱۴۰۱ ||

علت‌های مرمت نادرست در کتیبه‌های نوشتاری بناهای دوران اسلامی ایران؛ برمبنای نظریهٔ داده‌بنیاد*

طاهره شیشه‌بری[I]؛ حسین احمدی[II]؛ احمد صالحی‌کاخکی[III]

نوع مقاله: پژوهشی
صص: ۳۴۳ - ۳۲۷
تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۱۱/۰۹؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۶/۳۰
شناسهٔ دیجیتال (DOI): https://dx.doi.org/10.66224/PJAS.6.20.327

چکیده

کتیبه‌نگاری در تزئینات بناهای دوران اسلامی، از قرون اولیهٔ اسلامی تاکنون موردتوجه هنرمندان قرار گرفته است. کتیبه‌ها به‌مرور زمان و در اثر عوامل مختلف آسیب می‌بینند و نیاز به مرمت پیدا می‌کنند. با توجه به این‌که هرساله در کشور، حجم گسترده‌ای از عملیات مرمتی برروی آثار تاریخیِ آسیب‌دیده، ازجمله کتیبه‌ها انجام می‌شود. با بررسی‌های صورت‌گرفته دیده شد که در اکثر موارد مرمت‌های انجام‌شده، سلیقه‌ای و گاه نادرست است. برای رسیدن به مهم‌ترین علت‌های مرمت نادرست در کتیبه‌های نوشتاری از روش کیفی و برای تجزیه و تحلیل اطلاعات از روش نظریهٔ داده‌بنیاد (گراندد تئوری) بهره برده شد؛ این پژوهش ازنظر هدف، کاربردی است. داده‌ها ازطریق مشاهدات میدانی و مصاحبه با ۱۲ نفر از افراد در ارتباط با مرمت کتیبه‌ها و به‌شیوهٔ نمونه‌گیری هدف‌مند جمع‌آوری شد و داده‌ها تا زمان رسیدن به اشباع نظری ادامه یافت. نتایج پژوهش نشان‌داد که علاوه‌بر نبود معیار موافق با مبانی نظری مرمت، با توجه به مطرح بودن مقولهٔ خط و خوشنویسی، عواملی مانند تجربه‌گرایی خودمدار، تنوع دیدگاه و عدم شناخت و آگاهی کتیبه‌نگار و استادکار سنتی از قوانین مرمتی و نبود دیدگاه هنری استادکار سنتی نسبت به وجوه مختلف کتیبه‌نگاری، سوق‌دهنده به مرمت‌های نادرست بوده و البته عدم برگزاری دوره‌های آموزشی ازطرف نهادهای متولی امر مرمت نیز دخیل بوده است؛ هم‌چنین تنوع رویکردها در مرمت کتیبه‌ها و عدم توجه به قواعد حاکم‌بر هنر کتیبه‌نگاری، به‌عنوان مهم‌ترین پیامدهای مرمت کتیبه‌ها به‌شمار می‌آید.

کلیدواژگان: کتیبه‌های نوشتاری، مرمت‌های نادرست، نظریهٔ داده‌بنیاد (گراندد تئوری)، معماری دوران اسلامی ایران.

*. این مقاله برگرفته از رسالهٔ دکتری با عنوان «تبیین معیارهای مرمت نواحی کمبود برای کتیبه‌های نوشتاری بناهای دورهٔ اسلامی ایران» است.

I. دانشجوی دکتری مرمت اشیاء فرهنگی و تاریخی، دانشکدهٔ حفاظت و مرمت، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، ایران.
II. دانشیار گروه حفاظت و مرمت آثار تاریخی، دانشکدهٔ حفاظت و مرمت، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، ایران (نویسندهٔ مسئول).
Email: h.ahmadi@aui.ac.ir
III. دانشیار گروه باستان‌شناسی، دانشکدهٔ حفاظت و مرمت، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، ایران.

ارجاع به مقاله: شیشه‌بری، طاهره؛ احمدی، حسین؛ و صالحی‌کاخکی، احمد، (۱۴۰۱). «علت‌های مرمت نادرست در کتیبه‌های نوشتاری بناهای دوران اسلامی ایران؛ برمبنای نظریهٔ داده‌بنیاد». مطالعات باستان‌شناسی پارسه، ۶ (۲۰): ۳۴۳-۳۲۷. https://dx.doi.org/10.66224/PJAS.6.20.327).
صفحهٔ اصلی مقاله در سامانهٔ نشریه: http://journal.richt.ir/mbp/article-1-514-fa.html

فصلنامهٔ علمی مطالعات باستان‌شناسی پارسه
نشریهٔ پژوهشکدهٔ باستان‌شناسی، پژوهشگاه میراث‌فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران

ناشر: پژوهشگاه میراث‌فرهنگی و گردشگری
حق نشر متعلق به نویسنده(گان) است و نویسنده تحت مجوز Creative Commons Attribution License به مجله اجازه می‌دهد مقالهٔ چاپ شده را در سامانه به اشتراک بگذارد، منوط بر این‌که حقوق مؤلف اثر حفظ و به انتشار اولیه مقاله در این مجله اشاره شود.

مقدمه

با آغاز دورهٔ اسلامی و «محدودیت نمایش نگاره‌های انسانی و حیوانی» (محمدحسن، ۱۳۷۷: ۷۳؛ عکاشه، ۱۳۸۰: ۱۸) کاربرد کتیبه‌ها با مضامین مذهبی، ادبی و تاریخی با شیوه‌ها و سبک‌های گوناگون خوشنویسی به اوج خود رسید. این هنر ماندگار، یعنی کتیبه‌نگاری هم‌چنان توسط هنرمندان تا به امروز اجرا می‌شود.

کتیبه‌ها، مانند دیگر آثار تاریخی درمعرض آسیب‌های گوناگون فیزیکی، شیمیایی، بیولوژیکی و انسانی دچار مشکل می‌شوند و از منظرهای گوناگون ارزشی، زیبایی‌شناسی، اصالت، خوانایی، وحدت، یکپارچگی، دچار آسیب جدی می‌شوند؛ بنابراین با وجود خصوصیات مهم و ذکرشده درمورد این‌دسته از آثار نوشتاری، ضرورت توجه به این‌دسته از آثار، در عملیات مرمتی آشکار می‌شود. اهمیت توجه به طرح مسأله درمیان دیگر آثار ارزشمند تاریخی و فرهنگی به این لحاظ بااهمیت است که نبود معیار موافق با مبانی نظری مرمت، برای مرمت نواحی کمبود این دسته از آثار ارزشمند نوشتاری، وجود دارد؛ اگرچه در اکثر موارد، مرمت این‌دسته از آثار، اغلب زیرنظر کارشناسان امر مرمت انجام می‌شود، ولی رویکرد و شیوه‌های انجام کار در نمونه‌های مختلف تابع اصول علمی نیست و اکثراً به‌صورت سلیقه‌ای و گاهی نادرست و بدون توجه به اصول حاکم بر هنر خوشنویسی و کتیبه‌نگاری مرمت می‌شوند و باعث مخدوش شدن و گاهی از بین رفتن کتیبه، ارزش‌ها و پیام آن شده است. حتی در بعضی از موارد مشاهده شده که بعد از عملیات مرمت، بخش مرمت‌شده کتیبه با بخش اصلی ازنظر سبک، شیوه و رعایت اصول و قواعد خوشنویسی با بخش اصلی هماهنگی ندارد که به‌نظر می‌رسد بهتر است در انجام مرمت کتیبه، مرمتگر ضمن آشنایی با گونه‌های خطوط مختلف و اصول و قواعد خوشنویسی از یک کتیبه‌نویس یاری بگیرد. هم‌چنین نظر به این‌که در سومین کنوانسیون مربوط به میراث جهانی، یونسکو (۱۹۷۲) «کتیبه‌ها درکنار دیگر آثار تاریخی ازنظر تاریخی، هنری یا علمی دارای ارزش منحصربه‌فرد جهانی هستند» (یوکهیلتو، ۱۳۷۷: ۱۲۵) و یکی از مهم‌ترین آثار دوران اسلامی به‌شمار می‌آیند و با توجه به این نکته که در هنر خط و خوشنویسی، هماهنگی میان محتوا، مضمون، سبک و شیوهٔ نوشتار در انتقال پیام‌ها تأثیرگذار خواهد بود؛ در این‌میان، علت‌های مرمت نادرست در کتیبه‌ها لزوم طرح پیدا کرده، زیرا تاکنون پژوهشی علمی به‌طور تخصصی در این زمینه صورت نگرفته است.

پرسش‌های پژوهش: مهم‌ترین پرسش‌های مطرح در این پژوهش بدین‌شرح است: مبانی نظری موجود در حوزهٔ حفاظت و مرمت تا چه میزان درمورد کتیبه‌های نوشتاری کارآمد است؟ در مرمت نادرست کتیبه‌های نوشتاری چه عواملی دخیل است؟ بنابراین با توجه به موارد مطرح‌شده، این پژوهش لزوم طرح پیدا کرده است.

روش پژوهش: پژوهش پیشِ‌رو ازنظر هدف تحقیق کاربردی است؛ چراکه پژوهشگر «به‌دنبال دست‌یابی به اطلاعاتی است که بتواند در موقعیت‌های عملی از آن استفاده کند یا به‌وسیلهٔ آن‌ها مشکلی را حل کرده یا راه‌حل مسأله‌ای را به‌دست آورد» (اسحاقیان، ۱۳۸۲: ۶). این پژوهش ازنظر روش، یک پژوهش کیفی است و ازنظر یافته‌اندوزی، برپایهٔ مطالعات میدانی، مصاحبه، مشاهده و گردآوری اسناد و متون در چارچوب روش نظریهٔ داده‌بنیاد (گراندد تئوری) صورت پذیرفته است. مصاحبه با روش نمونه‌گیری هدفمند بوده و تا رسیدن به اشباع نظری، از میان صاحب‌نظرانِ امر مرمت، هنرمندان کتیبه‌نگار و استادکاران سنتی با ۱۲ نفر مصاحبه شد. برای تحلیل مصاحبه‌ها نیز از روش نظریهٔ داده‌بنیاد (گراندد تئوری) و کدگذاری نظام‌مند استفاده شد.

پیشینهٔ پژوهش

اگرچه مرمت کتیبه‌ها همواره یکی از دغدغه‌های مرمتگران بوده است، اما به‌نظر می‌رسد

مطالعه‌ای جامع، منسجم و تأثیرگذار در این زمینه انجام نشده است؛ برای نمونه می‌توان به موارد زیر اشاره کرد.

جامعهٔ علمی، تخصصی و حرفه‌ای مرمت به موضوع مرمت کتیبه‌ها نگاه عمیقی نداشته است. در کتاب کتیبه‌های کاشی معرق در ایران (سلیمانی و همکاران، ۱۳۹۴) پژوهشگران، شیوه‌های مرمت و بازسازی کاشی معرق را نقد کرده‌اند، ولی درمورد علت‌های مرمت یا بازسازی نادرست آن اشاره‌ای نشده است؛ هم‌چنین در منابعی مانند: «قوچانی» (۱۳۶۵: ۵)، «بلر» (۱۳۹۴ :۲۰) و «قادر» (۱۳۹۱: ۸۶ و ۱۰۳) به مرمت‌های غیراصولی کتیبه‌ها اشاره، ولی به علت آن پرداخته نشده است.

با بررسی پایگاه‌های اطلاعاتی مرتبط با پایان‌نامه‌های غیرفارسی، متأسفانه نمونه‌ای هم‌سان با موضوع این پژوهش به‌دست نیامد. درراستای بررسی‌های فوق، منابع فارسی نیز به‌دقت وارسی شدند. در پایان‌نامه‌هایی که مبحث مرمت کتیبه‌ها را برگزیده بودند؛ «سلیمانی» (۱۳۹۱)، «رحمتی» (۱۳۹۲)، «ملک‌احمدی» (۱۳۹۳) و «نیک‌راد» (۱۳۹۵) به مطالعهٔ شیوه‌های رایج در مرمت و بازسازی کتیبه‌ها در آثار معماری پرداخته‌اند، اما به علت‌های مرمت یا بازسازی نادرست آن اشاره‌ای نشده است.

نگاهی به مرمت‌های انجام‌شده برروی کتیبه‌های نوشتاری

برای مرمت نواحی کمبود در آثار تاریخی شیوه‌هایی وجود دارد که شامل: بازسازی کامل، رنگ‌گذاری، بازسازی با شیوه‌های دیگر و مرمت خنثی است. در مبانی نظری مرمت، اصولی برای مرمت نواحی کمبود و آسیب‌دیده در آثار تاریخی به‌کار گرفته می‌شود که عبارتنداز:

- **اصل ۶ فوت و ۶ اینچ:** ناظران اشیاء قرارگرفته در فاصلهٔ ۶ فوتی، اشیاء را به‌صورت یک کل یکپارچه مشاهده می‌کنند، اما متخصص می‌تواند از فاصلهٔ ۶ اینچی قسمت‌های جدید و بخش‌های قدیمی اشیاء را تشخیص بدهد (آدی، ۱۳۷۸).

- **اصل برگشت‌پذیری:** مرمت‌های انجام‌شده، نباید مانع مرمت‌های آینده شود، بلکه درواقع باید انجام آن‌ها را تسهیل کند (برندی، ۱۳۸۷).

- **موزون‌سازی:** «روش‌های مختلف موزون‌سازی، شامل هاشورزنی عمودی، پرداز یا نقطه‌چین و هاشور متقاطع است که انتخاب هریک از روش‌های فوق به قدمت، اهمیت، ویژگی‌های هنری و ویژگی‌های مواد اثر و هم‌چنین به محبوبیت عامه، یک روش خاص در یک موقعیت جغرافیایی و هم‌چنین حساسیت هنری شخص اجراکننده وابسته است» (Brajer, 2005: 124).

- **اختلاف سطح:** «پرکننده در نواحی کمبود نباید صاف و هموار باشد، زیرا باعث می‌شود که کمبود، ویژگی بصری به‌دست آورد. کمبودها باید به‌صورت تورفته‌تر و سطحی مثل آستر، زبر و خشن باشد» (Mora et al., 1983: 314).

در مرمت نواحی کمبود، مرمتگر علاوه‌بر رعایت اصول عملی مرمت باید به مؤلفه‌هایی مانند تمامیت یا یکپارچگی، اصالت‌مندی و ارزش آثار نیز توجه کند؛ چراکه بخش‌های ازبین‌رفته و کمبودهای ایجادشده در یک اثر هنری، باعث می‌شود که مخاطب به‌درستی اثر را درک نکند و به‌نظر می‌رسد وجود فضای خالی، نسبت به اصل اثر در پیش‌زمینه قرار می‌گیرد که در نتیجهٔ آن، بیننده قادر به درک تمامیت اثر نخواهد بود. تمامیت یا یکپارچگی را می‌توان به وضعیت کامل، منسجم و جدانشده اطلاق کرد» (رید، ۱۳۸۱: ۴۶). «یکپارچگی یک بخش اساسی از اصالت و سندیت کار است، تا حدی که برای خوانایی پیام انتقال‌یافته در کار هنری، اساسی است» (Great Pollsson, 2008: 6). «تمامیت، شامل تمامیت فیزیکی/ کالبدی/ ساختاری، تمامیت زیباشناختی/ بصری، تمامیت تاریخی/ یادبودی است» (بصیری، ۱۳۹۳: ۱۳۸)؛ هم‌چنین «اصالت یک کار هنری، میزان راستین بودن وحدت ذاتی فرآیند خلاق و نمود فیزیکی آن کار و نیز تأثیرات

پیام آن درطول زمان تاریخی آن است» (یوکیلهتو، ۱۳۸۷: ۳۲۲). اصالت‌مندی چند مؤلفه دارد که تعیین‌کنندهٔ شرایط آثار است: «۱-اصالت مواد و مصالح، ۲- اصالت رنگ، ۳- اصالت فرم و شکل، ۴- اصالت فن‌آوری، ۵- اصالت سنت، ۶- اصالت عملکرد، ۷- اصالت مکان یا جایگاه، ۸- اصالت مسائل معنوی، و ۹- اصالت مذهب» (Cameron, 2009: 131)؛ از این‌رو، اتخاذ رویکرد مناسب در قبال کمبودها، به درک بهتر آثار تاریخی کمک خواهد کرد؛ چراکه هدف از مرمت، کم کردن تأثیرات نامطلوب آسیب‌هایی است که براثر گذشت زمان به اثر وارد آمده است؛ بنابراین، مرمتگر باید توجه داشته باشد که «مداخلات حفاظتی در اثر، که منجر به صیانت از معانی و ارزش‌ها می‌شود، چگونگی انتخاب شیوه‌های برخورد و درمان‌های حفاظتی را مطابق با اعتقادات فرهنگی و ارزش‌های اجتماعی مخاطبین اثر تعیین می‌کند» (Matero, 2000: 183). ارزش را می‌توان به دو دستهٔ ارزش فرهنگی و ارزش اقتصادی-اجتماعی معاصر تقسیم کرد؛ ارزش‌های فرهنگی، شامل ارزش هویت، ارزش فنی یا هنری، و ارزش نادر بودن است؛ و ارزش اقتصادی-اجتماعی را می‌توان به ارزش اقتصادی، ارزش کارکردی، آموزش، ارزش اجتماعی و ارزش سیاسی تقسیم کرد» (فیلدن و یوکیلهتو، ۱۳۸۸: ۲۲-۲۶).

با عنایت به این موضوع که کتیبه، هم اثری تزئینی و هم یک اثر پیام‌رسان است و از جهات گوناگونی مانند: مضمون و محتوا، رنگ‌های مورد استفاده در کتیبه، نوع خط/قلم انتخاب‌شده و اهمیت رعایت اصول دوازده‌گانهٔ هنر خوشنویسی در هنر کتیبه‌نگاری که شامل: «۱-ترکیب، ۲-کرسی، ۳-نسبت، ۴-ضعف، ۵-قوت، ۶-سطح، ۷-دور، ۸-صعود مجاز، ۹-نزول مجاز، ۱۰-اصول، ۱۱-صفا، و ۱۲-شأن» (فضائلی، ۱۳۶۰: ۸۱) است، قابل‌توجه می‌باشد؛ بنابراین در هنر کتیبه‌نگاری از آنجاکه بحث خوشنویسی مطرح است، ساختار اثر براساس اصول دوازده‌گانهٔ خوشنویسی و رعایت مبانی هنرهای تجسمی شکل می‌گیرد و این مبانی عبارتنداز:

- **ریتم:** «استمرار بصری یا احساس جنبش موزون حاصل از تکرار منظم یک یا چند عنصر. ریتم کلی یک اثر هنری کیفیتی است که از پیوستگی ریتم در رنگ، خط و شکل حاصل می‌شود» (پاکباز، ۱۳۸۵: ۲۷۹).

- **تعادل:** «حالتی پویا که از تحلیل نیروها در یک ساختار حاصل آید. این حالت، به‌سبب خنثی شدن نیروهای اثرگذار، احساس ثبات و توازنی خوشایند ایجاد می‌کند» (همان: ۱۶۵).

- **تناسب:** «ساختار و صورت هر اثر هنری براساس شماری از عناصر بصری شناخته می‌شود. تناسب از اصول اولیه و مهم‌ترین اصل هر اثر هنری است. اندازه‌گیری اشیاء نسبت به یکدیگر را تناسب می‌گویند» (آیت‌اللهی، ۱۳۷۶: ۲۷۳).

-**هماهنگی:** «قرابت خصوصیت‌های عناصر بصری در یک ترکیب‌بندی یا کیفیتی بصری که از تکرار ویژگی‌های همانند یا یکسان، حاصل می‌آید» (پاکباز، ۱۳۸۵: ۶۴۹).

با توجه به این‌که بخشی از مطالعه‌های انجام‌شده در این پژوهش به‌صورت میدانی و کتابخانه‌ای است؛ در این‌راستا با مشاهدات میدانی انجام‌شده، نمونه‌هایی از مرمت کتیبه‌ها دیده شد که نتایج به‌دست‌آمده در (جدول ۱) ارائه شده است.

با توجه به نمونه‌هایی از مرمت کتیبه‌های نوشتاری، زمانی‌که مرمت یک کتیبهٔ نوشتاری به‌اشتباه انجام شود؛ درواقع خوانایی، یکپارچگی، تمامیت و زیبایی («زیبایی در هماهنگی، تعادل، تناسب است، حتی زیبایی در رعایت قواعد و شناخت ارزش‌ها و مصالح و مواد به‌کار گرفته شده است» (قطبی، ۱۳۵۲: ۳۱))؛ کتیبهٔ مخدوش شده و مخاطب هنگام مشاهدهٔ یک کتیبه که به نادرست مرمت شده باشد، از لذت بصری که از مشاهده هماهنگی و ارتباط بین کلمات در یک کتیبه حاصل می‌شود، محروم می‌ماند. درواقع انجام عملیات مرمتی باید درجهت کم کردن ناهماهنگی ناشی از فضای کمبود باشد و به خوانش بهتر اثر کمک کند.

جدول ۱. نمونه‌هایی از مرمت کتیبه‌ها (نگارندگان، ۱۳۹۹).

Tab. 1. Examples of restoration of inscriptions (Authors, 2019).

تصاویر	توضیحات
 تصویر ۱. نمایی از بازسازی کتیبهٔ ایوان جنوبی مسجد جامع ورزنه–اصفهان (سلیمانی، ۱۳۹۳). تصویر ۲. نمایی از مرمت کتیبهٔ سردر باغ ملی تهران (نگارندگان، ۱۳۹۸) تصویر ۳. کتیبهٔ سردر آب‌انبار جِنُک یزد (نگارندگان، ۱۳۹۸) تصویر ۴. کتیبهٔ مسجد علی اصفهان (نگارندگان، ۱۳۹۷)	عملیات مرمتی برروی کتیبهٔ ایوان جنوبی مسجد جامع ورزنه– اصفهان (تصویر ۱)، سردر باغ ملی تهران (تصویر ۲)، سردر آب‌انبار جِنُک یزد (تصویر ۳) و کتیبهٔ مسجد علی اصفهان (تصویر ٤)، که بخش آسیب‌دیده آن با شیوهٔ دیگر (آجر، کاشی خشتی، گچ) از اصل کتیبه بازسازی شده است. با توجه به اینکه هدف مرمت، خواناسازی و حفظ ارزش‌های زیباشناختی و تاریخی یک اثر فرهنگی است با این رویکرد ریتم و تعادل بصری از اثر گرفته شده و از نظر زیبایی‌شناسی، خوانایی، اصالت و یکپارچگی کتیبه آسیب دیده است.
 تصویر ۵. نمایی از کتیبهٔ سردر غربی مسجد ریگ یزد تصویر ۶. کتیبهٔ سردر کاروانسرای گنجعلی‌خان کرمان (احسان‌راد، ۱۳۹۸)	به‌عنوان نمونه‌ای دیگر از عدم یکپارچگی در مرمت کتیبه، می‌توان به مرمت کتیبهٔ سردر غربی مسجد ریگ یزد (تصویر ۵)، کتیبهٔ سردر کاروانسرای گنجعلی‌خان کرمان (تصویر ٦) اشاره کرد. بخشی از نواحی کمبود کتیبه، با گچ ولی هم‌سطح با اصل کتیبه اجرا شده است. با توجه به اینکه نواحی کمبود با ملات گچ سفید پر شده است «براساس مشاهدات و بررسی‌های تجربی و علمی ثابت شده است که یک کمبود پرنشده ممکن است راحت‌تر به‌عنوان یک حفره دریافت شود زیرا رنگ سیاه به‌طور بصری تمایل به رفتن به پس‌زمینه دارد در عوض یک کمبود اندودشده با ملات تمایل دارد تا به‌عنوان یک شکل، درک شود زیرا رنگ سفید تمایل به نمایان‌شدن، دارد» (Mittone,2010: 301) همچنین، «پرکننده در نواحی کمبود، نباید صاف و هموار باشد و کمبودها باید به‌صورت تورفته‌تر و سطحی مثل آستر، زبر و خشن باشد» (Mora et al., 1983, 314) بنابراین، با این گونه مرمت، به‌جای دیده‌شدن اصل کتیبه، ابتدا نواحی مرمت‌شده به چشم می‌آید و کمبودها همچون پیش‌زمینه به‌نظر آمده و یگانگی اثر، مختل شده است.
 تصویر ۷. نمایی از ایوان ضلع غربی مسجد ملک کرمان–بازسازی کتیبه ایوان با توجه به بخش اندکی از اصل کتیبه (نورا مهرآیین، ۱۳۹۸).	ایوان غربی مسجد ملک کرمان (تصویر ۷) که تنها بخش اندکی از کتیبهٔ کوفی آن باقی مانده بود (در تصویر مشخص شده است) در سال ۱۳۷۲ ش، با توجه به مدارک و اسناد، به شیوهٔ سلجوقی به‌طور کامل بازسازی شده است. (سازمان حفاظت آثار باستانی ایران، دفتر فنی کرمان ۱۳۷۲)، متأسفانه بخش مرمتی هم‌سطح با بخش باقی‌مانده در نظر گرفته شده است. ممکن است گاهی کمبودهای بزرگ بازسازی شوند اما «رضایت بخش‌ترین آن، احتمالاً اجرای اندودکاری که کمی از سطح اصلی پایین‌تر است و برای سطوح بزرگ بدون تکمیل جزئیات است» (Mora et al., 1983: 314) با رویکرد اجراشده بر روی این کتیبه، ارزش تاریخی و اصالت اثر (اصالت طرح، نقش، مواد و مصالح) کم شده است.

 تصویر ۸. نمایی از کتیبهٔ بازسازی‌شده با توجه به بقایای کتیبه در مسجد پامنار زواره (نگارندگان، ۱۳۹۳).	نمونه‌ای دیگر از بازسازی کامل کتیبهٔ یکی از محراب‌های مسجد پامنار زواره (تصویر ۸)، که بقایای کمی از آن باقی مانده بود در مسجد پامنار زواره دیده شد. «هدف از مرمت مدرن، آشکارکردن وضعیت اولیه در محدودهٔ مواد موجود است. بنابر این، این هدف با اهداف گذشته که بازگرداندن به حالت اولیه به‌وسیلهٔ بازسازی شکل از دست رفته قرار داشت، متفاوت است» (فیلدن و یوکیلهتو، ۱۳۸۸: ۸۳) هدف مرمت، صرفاً ادغام دوبارهٔ قسمت‌های از دست رفته نیست، بلکه باید اصالت کار هنری که پنهان یا مفقود شده را به اثر بازگرداند.
 تصویر ۹. نمایی از کتیبهٔ گریو گنبد مجموعه درب امام اصفهان محدودهٔ مرمتی با کادر قرمز و اصل کتیبه با کادر سبز مشخص شده است (نیک‌راد، ۱۳۹۵).	کتیبهٔ گریو گنبد مجموعهٔ درب امام اصفهان در سال‌های مختلف مرمت شده است. (تصویر ۹)، نواحی مرمتی هم‌سطح با اصل کتیبه، در نظر گرفته شده است، اما مهم‌ترین اشکال نواحی مرمتی، اجرای ضعیف هندسه حروف و کلمات و عدم رعایت حسن وضع و حسن تشکیل است که باعث شده زیبایی، یکپارچگی و اصالت کتیبه آسیب ببیند. هنرمندان کتیبه‌نویس در هنگام خلق یک کتیبه، اصول دوازده‌گانهٔ حاکم بر هنر خوشنویسی را رعایت و اجرا نموده چراکه در هنر کتیبه‌نگاری از آنجا که بحث خوشنویسی، مطرح است، ساختار اثر، براساس اصول دوازده‌گانهٔ خوشنویسی، سنجیده می‌شود و مهم‌ترین، موضوع در کتیبه‌ها رعایت همهٔ این نکات جزئی و کلی در همهٔ مراحل، از طراحی تا اجرا است که یک کتیبه را ممتاز و به‌صورت یک اثر هنری در می‌آورد. بنابر این، در هنر کتیبه‌نگاری، هماهنگی میان محتوا و مضمون و سبک و شیوهٔ نوشتار در انتقال پیام‌ها تأثیرگذار خواهد بود.
  تصویر ۱۰. نمایی از بخش‌های مرمتی و اصل کتیبه‌های مسجد کبود تبریز (نعمتی‌بابای لو، ۱۳۹۳)	رویکرد مرمتی در مرمت نواحی کمبود کتیبه‌های مسجد، بازسازی کامل، هم‌سطح با اصل کتیبه اما با اختلاف رنگ به‌صورت رنگ‌گذاری خنثی است (تصویر ۱۰). رنگ‌گذاری خنثی، «یعنی رنگی از همان ارزش رنگی ناحیه مجاور اما اندکی روشن‌تر و سردتر نسبت به آن، حتی ممکن است خاکستری باشد و احساسی از رد پای رنگ اصلی را روی اندود حاصل کند. کمبودها در این روش تفاوت نامحسوسی با اصل اثر دارد (Mora et al., 1983: 307). اما متأسفانه در کتیبه‌های مسجد کبود تبریز در بخش‌های مرمتی، رنگ آبی انتخاب شده و هندسهٔ حروف به‌درستی رعایت نشده و ریتم و تعادل بصری کتیبه را مخدوش نموده است. مداخلات مرمتی باید به خوانش بهتر اثر کمک کند، اما نوع تصمیم‌گیری و مداخله و انتخاب رنگ‌های مرمتی نامناسب، باعث شده که از ارزش اولیهٔ اثر کم شده و اثر ازنظر پیام‌رسانی، زیبایی‌شناسی، یکپارچگی، تناسب، هماهنگی و اصالت‌مندی آسیب ببیند.

برای بررسی علت‌های مرمت نادرست کتیبه‌های نوشتاری، بخشی از روش تحقیق در این پژوهش به‌صورت مصاحبه است. انتخاب افراد مصاحبه‌شونده (نمونه‌ها) که شامل هنرمندان کتیبه‌نگار، استادکاران سنتی در زمینهٔ اجرای عملیات مرمتی و افراد متخصص و صاحب‌نظر در حرفهٔ مرمت بودند، به‌صورت «هدف‌مند و مبتنی‌بر مقصود پژوهش» (هومن، ۱۳۸۵: ۸۳) بوده است؛ درواقع «نمونه‌برداری از افراد با موضوع و هدف پژوهش مرتبط است» (همان: ۸۵) و انتخاب نمونه‌ها در این تحقیق، هدف‌دار یا هدف‌مند است. ساختار مصاحبه در این پژوهش از نوع ساختاریافته است؛ چراکه سؤال مصاحبه از قبل طراحی شده بود. درراستای تجزیه و تحلیل داده‌های حاصل از مصاحبه، از روش نظریهٔ داده‌بنیاد بهره برده شد؛ به این‌ترتیب، داده‌های

حاصل از مصاحبه در چند مرحله کدگذاری می‌شوند (باز، محوری و انتخابی) و بخش کیفی داده‌ها به‌عنوان کوچک‌ترین واحد معنادار از محتوای متن مصاحبه‌ها با هم ترکیب شدند و مقوله‌ها درنظر گرفته شد. به‌علت زیاد بودن مقوله‌ها، باید برحسب موضوع، مسأله، هدف تحقیق و پرسش‌های انجام‌شده، مقوله‌های به‌دست‌آمده از سطح اول مقوله‌بندی به سطح دوم پیش برود. سطح دوم مقوله کردن به این‌ترتیب است که «محقق، مقولات کوچک را با مقایسه و ترکیب و دسته‌بندی در مقولات بزرگ‌تر خلاصه‌سازی می‌کند» (فراستخواه، ۱۳۹۵: ۱۶۳)؛ این مرحله به کدگذاری محوری یا کدگذاری نظری گفته می‌شود. در این مرحله «مقولات و مفاهیم به‌دست‌آمده از مرحلهٔ کدگذاری باز را با هم مقایسه، ترکیب و تقلیل و ادغام کرده و کل معانی به‌دست‌آمده از تحقیق را برحسب ارتباطی که با هم دارند در چند ربط نظری مرتب‌سازی کرده» (همان: ۱۶۹)؛ در مرحلهٔ کدگذاری انتخابی یا ظهور نظریه که «در پی کدگذاری باز و محوری به‌وجود می‌آید» (همان: ۱۸۶) محقق عملیاتی مانند انتخاب پدیدهٔ مرکزی و ارائهٔ بهتری از خلاصهٔ داده‌ها ارائه می‌دهد و نتیجه نیز دست‌آخر در چارچوب یک مدل، مرتب و بازنمایی شود. گزاره‌های کلیدی و دسته‌بندی گزاره‌های حاصل از پاسخ افراد مصاحبه‌شونده به سؤالات مصاحبه در (جدول ۲) ارائه و با مقولات به‌دست‌آمده در مرحلهٔ کدگذاری انتخابی، مدلی به‌دست داد که در شکل ۱ آمده است.

با توجه به داده‌های مصاحبه، مطالعات کتابخانه‌ای و مشاهدات میدانی، یافته‌های تحقیق این‌گونه بود:

- شرایط علّی

شرایط علّی «به رویدادها و اتفاقاتی اشاره دارد که منجر به وقوع یا توسعهٔ یک پدیده می‌شود» (اشتراوس و کربین، ۱۳۸۵: ۱۰۱)، گفته می‌شود. در این پژوهش شرایط علّی که موجب مرمت‌های سلیقه‌ای و گاهی نادرست در کتیبه‌های نوشتاری شده است، شامل: ۱-تنوع دیدگاه و عدم شناخت و آگاهی کتیبه‌نگار و استادکار سنتی نسبت به قوانین مرمتی، ۲-عدم شناخت و نبود دیدگاه هنری استادکار سنتی نسبت به وجوه مختلف کتیبه، و ۳-تجربه‌گرایی خودمدار است. کتیبه‌نگاران و استادکاران سنتی که تجربه‌ای در ارتباط با مرمت کتیبه‌ها داشته‌اند، دیدگاهی نسبت به قوانین مرمتی نداشته و بعضاً بدون توجه به قوانین مرمتی، عملیات مرمت کتیبه‌ها را برعهده می‌گرفتند؛ هم‌چنین، اگرچه گاهی طراحی نواحی کمبود کتیبه‌ها را کتیبه‌نگاران انجام می‌دهند و قوانین و قواعد حاکم‌بر هنر کتیبه‌نگاری را رعایت می‌کنند، اما متأسفانه در بیشتر مواقع، استادکاران سنتی به اتکای تجربهٔ کاری خود به این موارد، یعنی قوانین مرمتی و قوانین حاکم بر هنر کتیبه‌نگاری، توجهی نداشته و به تجربهٔ خود اعتماد، و کار را اجرا کرده‌اند. ازطرفی نبودِ دیدگاه هنری و بی‌توجهی به قوانین مرمتی در روند عملیات مرمتی برای این‌دسته از آثار نوشتاری، ازجمله عواملی بودند که منجر به به‌وجود آمدن تجربه‌گرایی خودمدار شده است؛ هم‌چنین گاهی افراد مراجعه‌کننده به استادکاران سنتی، تمام روند طراحی و اجرای عملیات مرمت کتیبه را به خود استادکاران سنتی واگذار می‌کنند و به تجربه و حرفه آن‌ها اعتماد کامل دارند، که همین‌امر نیز منجر به تقویت تجربه‌گرایی خودمدار می‌شود.

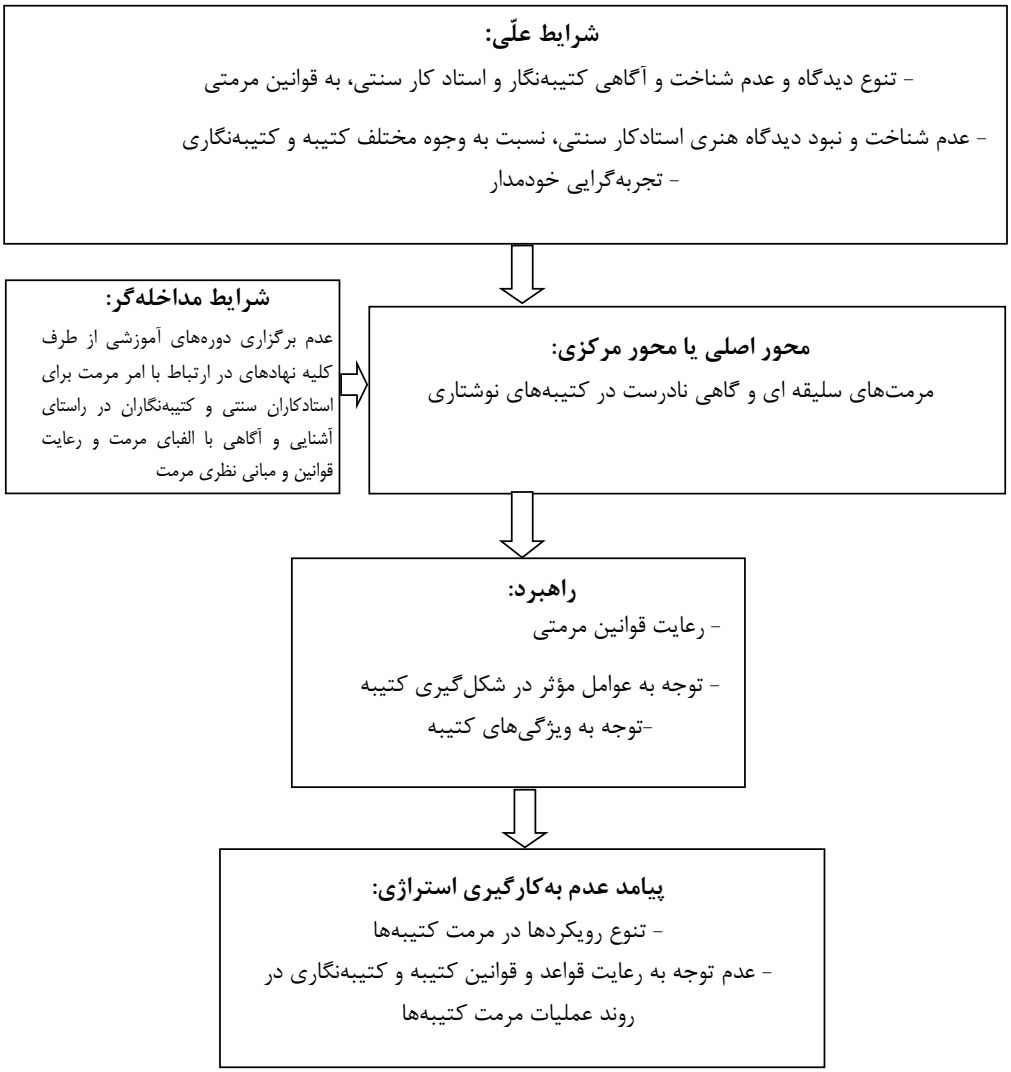
- شرایط مداخله‌گر

شرایط مداخله‌گر، شرایطی است که پدیده در آن روی می‌دهد. با توجه به این‌که دوره‌های آموزشی برای آموزش استادکاران سنتی و کتیبه‌نگاران، توسط نهادهای متولی امر مرمت برگزار نمی‌شود؛ بنابراین، اکثر استادکاران سنتی و یا هنرمندان کتیبه‌نگار با توجه به تجربهٔ خود و عدم آگاهی از قوانین مرمتی و قواعد حاکم‌بر هنر کتیبه‌نگاری، عملیات مرمت را انجام می‌دهند.

جدول ۲. گزاره‌های کلیدی و دسته‌بندی گزاره‌های حاصل از پاسخ افراد مصاحبه‌شونده به سؤالات مصاحبه (نگارندگان، ۱۳۹۹).

Tab. 2. Key propositions and categories of propositions resulting from interviewees' answers to interview questions (Authors, 2019).

ردیف	گزاره‌های کلیدی مستخرج از پاسخ افراد به سؤالات مصاحبه (مقوله‌های سطح اول)	خلاصه‌سازی و دسته‌بندی گزاره‌ها (مقوله‌های سطح دوم)	مقوله	پیامد
۱	شناخت کتیبه از جنبه‌های مختلف	رعایت قوانین مرمتی	راهبرد	-تنوع رویکردها در مرمت کتیبه‌ها -عدم توجه به رعایت قواعد و قوانین کتیبه‌نگاری در روند عملیات مرمت
۲	عدم تأثیر کاربری امروزی بنا در روند مرمت			
۳	نظرات مرمتگر و توجه به مخاطب			
٤	تعامل و ارتباط بین هنرمند کتیبه‌نگار و مهندس معمار	عوامل مؤثر در شکل‌گیری کتیبه		
٥	مکان‌یابی برای اجرای کتیبه			
٦	کاربری بنا، درک فضایی و محیطی از محل نگارش کتیبه			
۷	عوامل اعتقادی، اجتماعی، فرهنگی، تاریخی و هنری			
۸	آگاهی کتیبه‌نگار نسبت به متن انتخابی			
۹	طراحی کتیبه توسط کتیبه‌نگار			
۱۰	توجه به رنگ انتخابی برای کتیبه			
۱۱	انتخاب خط/قلم کتیبه با توجه به متن و محتوای کتیبه			
۱۲	پیام‌رسانی	ویژگی‌های کتیبه		
۱۳	تزئین و زیبایی			
١٤	اعتماد به تجربه خود و در صورت عدم موفقیت، هم‌فکری با مرمتگر.	تجربه‌گرایی خودمدار	شرایط علّی	
۱۵	نبود تعامل و ارتباط فکری کافی بین استادکاران سنتی، کتیبه‌نگاران و مرمتگران.			
١٦	ضرورت توجه به نقش کتیبه‌نگار برای طراحی حروف و کلمات نواحی کمبود در کتیبه اما بیتوجه به رعایت قوانین مرمتی و نقش مرمتگر در هنگام اجرا.	-تنوع دیدگاه و عدم شناخت و آگاهی کتیبه‌نگار و استادکار سنتی به قوانین مرمتی -عدم شناخت و نبود دیدگاه هنری استادکار سنتی نسبت به وجوه مختلف کتیبه		
۱۷	آموزش استادکاران سنتی در راستای آشنایی آن‌ها با الفبای مرمت و رعایت قوانین و مبانی نظری مرمت.	عدم برگزاری دوره‌های آموزشی از طرف کلیه نهادهای متولی و در ارتباط با امر مرمت برای استادکاران سنتی و کتیبه‌نگاران در راستای آشنایی و آگاهی با الفبای مرمت و رعایت قوانین و مبانی نظری مرمت	شرایط مداخله‌گر	

شکل ۱. مدل پارادایمی حاصل از داده‌های مصاحبه (نگارندگان، ۱۳۹۹).
Fig. 1. Paradigm model resulting from interview data (Authors, 2019).

محور اصلی یا محور مرکزی ناشی از شرایط علّی

محور اصلی یا محور مرکزی «شامل موضوع مطالعه است» (صلصالی و همکاران، ۱۳۸۶: ۹۹). از آنجا که کتیبه‌ها از زوایای مختلفی مانند «منبعی برای مطالعه و گسترش خطوط عربی» (شیمل، ۱۳۸۱: ۱۲) «علاوه‌بر وجه زیبایی و تزئینی، انعکاس‌دهندهٔ شرایط اجتماعی، مذهبی و فرهنگی و خلاقیت هنرمند زمان خود هستند» (شایسته‌فر، ۱۳۸۴: ۹۶) و ازجمله هنرهای تراز اول در هنر اسلامی، مطرح‌اند و از آنجا که مرمت کتیبه‌ها همواره یکی از دغدغه‌های مرمتگران بوده و هرساله حجم گسترده‌ای از کتیبه‌ها مرمت می‌شوند؛ بنابراین در این تحقیق، محور اصلی، مرمت‌های سلیقه‌ای و گاهی نادرست کتیبه‌های نوشتاری است.

راهبرد مربوط به محوراصلی یا محور مرکزی و شرایط مداخله‌گر

از مهم‌ترین راهبردها برای کم کردن مرمت‌های سلیقه‌ای و گاهی نادرست در کتیبه‌های نوشتاری، مواردی مانند: ۱-رعایت قوانین مرمتی، ۲-توجه به عوامل مؤثر در شکل‌گیری کتیبه، و ۳-ویژگی‌های کتیبه است. نهادهای متولی و در ارتباط با امر مرمت، باید برای بهبود وضعیت

مرمت، باید دوره‌هایی را برای آموزش استادکاران سنتی و هنرمندان کتیبه‌نگار برگزار کند، اما متأسفانه این دوره‌ها به‌ندرت تشکیل می‌شود و یا اصلاً تشکیل نمی‌شود؛ بنابراین استادکاران سنتی و هنرمندان کتیبه‌نگار با الفبای مرمت آشنایی پیدا نمی‌کنند و بیشتر به اتکای تجربه‌های خود عملیات مرمت را انجام می‌دهند.

پیامد به‌کارگیری راهبرد

پیامد «به‌دنبال راهبردهای عملی می‌آید» (صلصالی و همکاران، ۱۳۸۶: ۹۹). از آنجا که کتیبه‌ها جزو آثار نوشتاری هستند و قطعاً رعایت قوانین و قواعد کتیبه‌نگاری در هنگام مرمت آن‌ها ضروری است؛ بنابراین نبودِ معیاری برای مرمت نواحی کمبود در کتیبه‌ها باعث شده که تنوع رویکرد مرمتی و عدم‌توجه به قوانین و قواعد کتیبه‌نگاری در هنگام اجرای اقدامات مرمتی در این‌دسته از آثار به‌وفور دیده شود.

نتیجه‌گیری

کتیبه‌ها یکی از مهم‌ترین آثار ارزشمند دوران اسلامی هستند و از دیدگاه‌های مختلف مانند تاریخی، هنری و... یک سند زنده هستند. مرمت کتیبه‌ها همواره یکی از دغدغه‌های مرمتگران بوده است. اما نتایج حاصل از مصاحبه و داده‌ها نشان‌داد که عامل اصلی در تنوع رویکردها در مرمت کتیبه‌ها و عدم‌توجه به رعایت قواعد و قوانین کتیبه‌نگاری در روند عملیات مرمت، تجربه‌گرایی خودمدار است. در بین استادکاران سنتی و حتی کتیبه‌نگاران که به‌نوعی با روند عملیات مرمت کتیبه‌ها در ارتباط هستند، ناآگاهی به قوانین مرمتی و یا حتی ناآگاهی از وجوه مختلف کتیبه (درمورد استادکاران سنتی) دیده می‌شود؛ هم‌چنین با نگاهی به مصاحبه‌های انجام‌شده می‌توان به کم‌رنگ بودن نقش نهادهای متولی در ارتباط با امر مرمت کتیبه‌ها اشاره کرد که متأسفانه در این زمینه، دوره‌های آموزشی برای کتیبه‌نگاران و استادکاران سنتی برگزار نمی‌شود و به‌نظر می‌رسد ازطریق برگزاری دوره‌های آموزشی و ملزم کردن کتیبه‌نگاران و استادکاران سنتی به شرکت در این کلاس‌ها، شناخت ارزش‌های آثار و رعایت جوانب مختلف در امر مرمت نهادینه می‌شود. حتی اگرچه در اکثر موارد، عملیات مرمت زیرنظر کارشناسان امر مرمت انجام می‌شود، اما متأسفانه به‌علت نبود معیار در مرمت نواحی کمبود کتیبه‌ها، تنوع رویکردها در مرمت کتیبه‌ها و حتی مرمت‌های نادرست دیده می‌شود؛ هم‌چنین به‌نظر می‌رسد یکی از چالش‌هایی که در حوزهٔ حفاظت و مرمت کتیبه‌های نوشتاری وجود دارد، مباحث نظری مرتبط با مرمت این‌دسته از آثار نوشتاری ارزشمند است؛ چراکه اتکای نظری مباحث نظری حفاظت و مرمت، اغلب متمرکز بر نظریه‌پردازان غربی و مطالعات و نظریات آن‌ها است که این ضوابط و مباحث با نگاه گروهی از محققان و در پی بیانیه‌های اجلاس‌ها، منشورها و مواردی از این‌دست تبیین شده است؛ به‌خصوص این‌که این قوانین نظری وقتی به‌صورت کلی مطرح شوند و بدون توجه به بستر مکانی، زمانی و فرهنگی مطرح شوند، معمولاً با تناقض‌هایی روبه‌رو می‌شوند. برای اصلاح و برطرف کردن این مشکلات باید به دانش بومی توجه شود که با توجه به داشته‌های موجود در زمینهٔ معماری ایرانی و توجه به قواعد حاکم‌بر هنر کتیبه‌نگاری می‌تواند راهگشا باشد و درراستای افزودن مفاهیم و مبانی تازه به حوزهٔ دانش حفاظت و مرمت می‌تواند مدنظر قرار گیرد.

کتابنامه

- آدی، اندرو، (۱۳۷۸). «تاریخ و مبانی نظری مرمت مرمت اشیاء فرهنگی». ترجمهٔ حمید فرهمندبروجنی، فصلنامهٔ هنرنامه، ۲ (۵): ۹۵-۸۵.

- آیت‌اللهی، حبیب‌الله، (۱۳۷۶). مبانی هنرهای تجسمی. تهران: سمت.
- اسحاقیان، مهدی، (۱۳۸۲). می‌خواهم پژوهشگر شوم. اصفهان: نوشته.
- اشتراوس، آنسلم؛ و کربین، جولیت، (۱۳۹۰). مبانی پژوهش‌های کیفی: فنون و مراحل تولید نظریه زمینه‌ای. ترجمهٔ ابراهیم افشار، تهران: نی.
- برندی، چزاره، (۱۳۸۷). تئوری مرمت. ترجمهٔ پیروز حناچی، تهران: دانشگاه تهران.
- بصیری، سمیه، (۱۳۹۳). «تبیین مفهوم تمامیت در حوزهٔ آثار موزه‌ای از منظر مدیریت حفظ فرآیند ارتباط متقابل اثر-مخاطب-محیط». رسالهٔ دکترای تخصصی رشته مرمت آثار تاریخی فرهنگی. دانشگاه هنر اصفهان (منتشرنشده).
- بلر، شیلا، (۱۳۹۴). نخستین کتیبه‌ها در معماری دوران اسلامی ایران‌زمین. ترجمهٔ مهدی گلچین‌عارفی، تهران: فرهنگستان هنر.
- پاکباز، روئین، (۱۳۸۵). دایرةالمعارف هنر. تهران: فرهنگ معاصر. چاپ پنجم.
- رحمتی، یاسمن، (۱۳۹۲). «شناسایی روش‌های مناسب مرمت کمبودها در آرایه‌های گچی با نگرشی ویژه بر محراب‌های قرن هشتم هجری ایران». پایان‌نامهٔ کارشناسی‌ارشد مرمت دانشگاه هنر اصفهان (منتشرنشده).
- رید، هربرت، (۱۳۸۱). معنی هنر. ترجمهٔ نجف دریابندری، تهران: سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی. چاپ هشتم.
- سلیمانی، پروین، (۱۳۹۱). «اصول نظری و عملی مرمت کتیبه‌های کاشی معرق در ایران، مطالعه موردی گنبد غفاریه شهرستان مراغه». پایان‌نامهٔ کارشناسی‌ارشد مرمت دانشگاه هنر اصفهان (منتشرنشده).
- سلیمانی، پروین؛ وحیدزاده، رضا؛ و فرهمندبروجنی، حمید، (۱۳۹۴). کتیبه‌های کاشی معرق در ایران. تهران: هم‌پا.
- شایسته‌فر، مهناز، (۱۳۸۴). عناصر هنر شیعی در نگارگری و کتیبه‌نگاری تیموریان و صفویان. تهران: انتشارات مؤسسهٔ مطالعات هنر اسلامی.
- شیمل، آنه‌ماری، (۱۳۸۱). خوشنویسی اسلامی. ترجمهٔ مهناز افشار، تهران: مؤسسهٔ مطالعات هنر اسلامی.
- صلصالی، مهوش؛ فخرموحدی، علی؛ و چراغی، محمدعلی، (۱۳۸۶). تحقیق گراندد تئوری در علوم پزشکی (فلسفه و اصول کاربردی). تهران: بشری.
- عکاشه، ثروت، (۱۳۸۰). نگارگری اسلامی. ترجمهٔ سیدغلامرضا تهامی، تهران: حوزهٔ هنری.
- فراستخواه، مقصود، (۱۳۹۵). روش تحقیق کیفی در علوم اجتماعی با تأکید بر نظریه بر پایه (گراندد تئوری GTM). تهران: آگاه، چاپ دوم.
- فضائلی، حبیب‌الله، (۱۳۶۰). تعلیم خط. تهران: سروش، چاپ دوم.
- فیلدن، برنارد، م؛ و یوکیلهتو، یوکا، (۱۳۸۸). راهنمای مدیریت برای محوطه‌های میراث جهانی. ترجمهٔ پیروز حناچی، تهران: دانشگاه تهران، چاپ دوم.
- قادر، حسن، (۱۳۹۱). «مطالعات و مستندسازی مسجد عتیق شیراز». شیراز: مرکز اسناد اداره کل میراث‌فرهنگی استان فارس (منتشرنشده).
- قطبی، محمدیوسف، (۱۳۵۲). تحقیق در تعریف هنر، تعریفی تازه برای هنر و معیاری برای سنجش هنرها. تهران: زوار.
- قوچانی، عبدالله، (۱۳۶۵). «گزارش کتیبه‌های مسجد نو شیراز، مسجد عتیق و چند کتیبه و سنگ قبر». شیراز: مرکز اسناد اداره کل میراث‌فرهنگی استان فارس (منتشرنشده).

- محمدحسن، زکی، (۱۳۷۷). هنر ایران در روزگار اسلامی. ترجمهٔ محمدابراهیم اقلیدی، تهران: صدای معاصر.
- ملک‌احمدی، محسن، (۱۳۹۳). «ارزیابی شیوه‌های معمول مرمت و بازسازی آرایه‌های کاشی‌کاری معرق در ایران از نقطه نظر مرمتی (مطالعهٔ موردی بناهای بقعهٔ شیخ‌عبدالصمد نطنز، مسجد شاه مشهد، مسجد کبود تبریز)». پایان‌نامهٔ کارشناسی‌ارشد مرمت دانشگاه هنر اصفهان (منتشرنشده).
- نیک‌راد، فرشته، (۱۳۹۵). «امکان‌سنجی تطابق اصول نظری مرمت در کتیبه‌ها با اصول و قواعد خوشنویسی به‌منظور تمامیت‌بخشی و حفظ اصالت، اسلوب و زیباشناخت خط کتیبه». پایان‌نامهٔ کارشناسی‌ارشد مرمت دانشگاه هنر اصفهان (منتشرنشده).
- هومن، حیدرعلی، (۱۳۸۵). راهنمای عملی پژوهش کیفی. تهران: سمت.
- یوکیلهتو، یوکا، (۱۳۷۷). «استانداردها، اصول و منشور بین‌المللی حفاظت». ترجمهٔ سوسن چراغچی، فصلنامهٔ اثر، ۲۹-۳۰: ۱۳۵-۱۲۱.
- یوکیلهتو، یوکا، (۱۳۸۷). تاریخ حفاظت معماری. ترجمهٔ محمدحسن طالبیان و خشایار بهاری، تهران: روزنه.

- Adi, A., (1999). “History and Theoretical foundations of restoration of cultural objects”. Translated by: Farahmand borojeni, *Faslnameh-y- Honarnameh*, 2 (5): 85-95.
- Akasheh, S., (2001). *Islamic painting,* Translated by Tahami, Tehran, Art field.
- Ayatollahi, H., (1997). *Basic of visual arts*. Tehran, Samt.
- Bler, Sh., (2014). *The first inscriptions in the architecture of the Islamic era of Iran*. Translated by: Golchin Arefi, Tehran: Art Academy
- Brajer, I., (2005). “Dilemmas in the Restoration of Wall Paintings: Conflicts Between Ethics, Aesthetics, Functions and Values Illustrated by Examples from Denmark”. *The Art of Restoration- Developments and Tendencies of Restoration*, Aesthetics in Europe (Munich: ICOMOS, 2005): 122-140.
- Cameron, Ch., (2009). “The Evolution of the Concept of Outstanding Universal Value, Conserving the Authentic”. Essays in: Honour of Jukka Jokilehto, Edited by: Nicholas Stannley –price and Joseph King, Rome: *ICCROM Conservation Studies,* 10: 127-136.
- Fazaeli, H., (1981). *Line teaching.* Tehran: Soroush, Second Edition.
- Ghader, H., (2012). “Studies and documention of the ancient mosque of Shiraz”. Document Center of General Directorate of cultural Heritage of Fars Province (Unpublished).
- Great, P. T., (2008). *Retouching of Art on Paper.* London: Archetype.
- Hooman, H., (2006). *Apractical guide to qualitative research*. Tehran: Samt.
- Ishaghian, M., (2013). *I want to become a researcher*. Isfahan: Neveshteh.
- Matero, F., (2000). “Ethics and Policy in Conservation”. *Newsletter,* 15 (1): 5-8.
- Mittone, L., (2010). “The use of neutral colours in the retouching of large losses in wall painting”. (www.create.ac.uk). (accessed 2017/10/22): 300-304.
- Mohammad Hasan, Z., (1998). *Iranian art in the Islamic era.* Translated by: Eghlidi, Tehran: Seday-e-Moaser.

- Mora, P.; Mora, L. & Philippot, P., (1983). *Conservation of Wall Paintings*. London: Butterworth.

- Qochani, A., (1986). *Report on the inscriptions, of Shiraz, Nou Mosque, Atigh Mosque and some scriptions and tombstones.* Shiraz: Document Center of the General Directorate of Culturak Heritage of Fars Province, (Unpublished).

- Qotbi, N., (1973). *Research in the definition of art and a standard for measuring arts*. Tehran: Zavar.

- Salsali, M., Fakhr movahedi, A. & Cheraghi, M., (2007). *Research in medical sciences*. Tehran: Boshra.

- Shayestehfar, M. (2005). *Elements of Shiee art in painting and inscriptions of Timurids and Safavids.* Tehran: Publications of the Institute of Islamic Art studies.

- Shimel, A., (2002). *Islamic calligraphy.* Translated by: Afshar, Tehran: Institute Islamic Art studies

- Soleimani, P., (2012). "Theoretical and practical principles of restoratiob of mosaic tile inscriptions in Iran, A case study of Ghaffarieh Dome, Maragheh city". Master's Thesis (Unpublished).

- Soleimani, P.; Vahidzadeh, R. & Farahmand, H., (2015). *Moaragh tile inscription in Iran.* Tehran: Hampa

- Strauss, A. & Corbin, J., (2013). *Fundamentals of qualitative research, techniques and stages of producing grounded theory*. Translated by: Afshar, Tehran: Nei.

- Youkilhetou, Y., (1998). *History of architectural preservation.* Translated by: Talebian & Bahar, Tehran: Rozaneh.

- Youkilhetou,Y., (1998). "International protection standards, principles and charter". Translated by: Cheraghchi, *Faslnameh-y-Asar,* 29-30: 121-135.